

ВИДИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ¹

Актуальність проблеми домашнього насильства

Раніше ми були певні, що так званих благополучних сімей у нас, в країні розвинутого соціалізму, значно більше, ніж сімей алкоголіків, нероб та й просто неосвічених людей з брутальною поведінкою, яким немовби "органічно" притаманне насильство щодо жінок та дітей. Ми змалку засвоювали істину про те, що "сміття з дому виносити не можна!". А це означало повне замовчування тих трагедій, які розгорталися за закритими сімейними дверима. Пам'ятаю типове здивування з приводу хуліганської чи злочинної поведінки підлітка: "Як це могло статися? Він же з благополучної сім'ї - батько у нього полковник (чи начальник відділу спеціального конструкторського бюро), мати - інженер, а він..." А він з великою ймовірністю був свідком домашнього насильства - чи приниження, ігнорування, чи, навіть, побиття матері. Може, і сам часто ставав жертвою насильства, не чув доброго слова, неспроможний був захистити ні себе, ні матір, і не мав з ким поговорити про свій біль.

А в душі зріло руйнівне бажання помсти...

У наш час ми вже всі добре знаємо, що є таке ганебне, та ще й, на жаль, досить поширене явище, як насильство в сім'ї.

На сьогодні прийнято Закон України "Про попередження насильства в сім'ї", суспільство робить багато для подолання домашнього насильства, але доволі часто його важко розпізнати.

А як у світі?

Згідно з оцінками Світового Банку в індустріально розвинутих країнах у загальному показнику смертності жінок у віці 15-44 років 19% припадає на зґвалтування та насильство у сім'ї. Це означає, що *кожна п'ята жінка, яка вмирає у цьому віці, помирає внаслідок травм і хвороб, що спричинені актами насильства.*

У США 40% жінок є жертвами знущань, а в Японії - 59% жінок є жертвами насильства з боку партнерів.

В Індії та Шрі-Ланці кожного року більш ніж 5000 жінок стають жертвами через посаг.

За статистичними даними, кожного року 60 млн. жінок у світі "випадають" з народонаселення через передчасну смерть, спричинену різними формами знущань та насильства.

У 2001-2002 рр. було проведено соціологічне дослідження у 9 країнах СНД. Дослідники цікавились рівнем обізнаності населення про насильство в сім'ї та сексуальні домагання на робочому місці та їх висвітлення у засобах масової інформації. Було опитано 8500 осіб.

Виявилось, що населення країн СНД добре усвідомлює, що домашнє насильство є досить поширеним, але розпізнає як насильство зазвичай лише грубі, жорстокі форми (фізичне та сексуальне насильство), що завдають тілу людини. Інші форми насильства - психологічне та економічне - ідентифікує як насильство лише невелика частина опитаних. На жаль, приходиться констатувати, що в основному населення вважає насильство припустимим. Дослідження також показало, що на території СНД, як і в усьому світі, частіше від усіх форм насильства страждають жінки.

Ми звикли вважати насильством зґвалтування та побиття. І нам здається, що всі погоджуються - це, дійсно, насильство. А от коли над дитиною, жінкою чи дівчиною, а, буває, що й над чоловіком, систематично збиткуються, їй (йому) погрожують, примушують робити те, що викликає прах, принижує гідність, це - насильство чи ні?

Виявляється, все не так просто. Навіть зґвалтування та побої далеко ні» всі в нашому суспільстві вважають насильством. За даними Українського інституту соціальних досліджень, лише 27% опитаних жінок вважають насильством над особистістю брудну лайку, лише 37% - брутальне приниження, і що цікаво - лише 49% - побиття, 56% - зґвалтування. Ще менше

¹ **Запобігання** насильству в сім'ї. Практичний посібник для дільничних інспекторів міліції / Київ. Школа Рівних Можливостей: Ред.-упоряд. О.В.Лясковська. К., 2004. С. 12-31.

чоловіків відносять перелічені дії до насильства, наприклад, лише 45% чоловіків вважають побиття, а 50% – зґвалтування насильством над жінкою. Чи не вражаючі дані?

Домашнє насильство чи насильство в сім'ї, як визначено у Законі України "Про попередження насильства в сім'ї", - це такі дії одного члена сім'ї стосовно іншого, які порушують конституційні права та свободи людини, наносять їй моральну шкоду, шкоду її фізичному чи психічному здоров'ю.

На кого спрямоване насильство в сім'ї? Як правило, суб'єктами та жертвами насильства в сім'ї є:

- ▶ дружина чи чоловік;
- ▶ неповнолітні діти;
- ▶ престарілі батьки чи родичі;
- ▶ немічні родичі чи інваліди;
- ▶ усиновителі (трохи рідше – усиновлені діти).

Зараз ще виокремлюють *насильство в сім'ї на гендерній основі*. Це насильство однієї людини стосовно іншої на підставі її статевої ознаки.

Зокрема, це може бути насильство чоловіка щодо жінки.

За статистикою 95% потерпілих від домашнього насильства становлять жінки, а у 75% випадків домашнього насильства страждають діти.

Жорстоке поводження з дітьми - це особливий вид насильства в сім'ї, який, на превеликий жаль, стає все більш поширеним у світі і, зокрема, в Україні.

Багатьом людям здається, що насильство більш за все має місце у сім'ях алкоголіків чи наркоманів, у сім'ях неосвічених чи бідних людей. А ось світовий, та, власне, й національний досвід дає підстави говорити про таке:

- ▶ домашнє насильство має місце в сім'ї незалежно від соціального статусу, релігійних переконань, сексуальної орієнтації чи етнічного походження. Жертвами насильства у сім'ї можуть бути як чоловіки, так і жінки. Але більшість жорстоких та таких, що повторюються, нападів все ж таки здійснюється чоловіками щодо жінок - їх партнерів;
- ▶ порівняно з чоловіками, жінки протягом свого життя частіше є жертвами насильства; частіше стають об'єктами віктимізації, що повторюється (поступово опановують психологію жертви, котра крім образ і нападів нічого від оточуючих не очікує); частіше одержують тілесні ушкодження і потребують медичної допомоги; їм частіше погрожують, і вони частіше відчувають страх та занепокоєння у зв'язку з цим;
- ▶ у практичному контексті наслідки насильства в сім'ї через конфлікти відносно житла, фінансового стану та виховання дітей для жінок набагато серйозніші, ніж для чоловіків.
- ▶ Організація Об'єднаних Націй прийняла низку актів - декларацій, конвенцій та інших документів, які при прийнятті їх окремими державами допомагають визначати та долати різні види дискримінації та насильства щодо особистості. Так наприклад, у Декларації ООН "Про викоренення насильства щодо жінок" від 20 грудня 1993 р., до якої приєдналася й Україна, вказується, що до насильства можна віднести таке:
 - фізичне, сексуальне та психологічне насильство, яке має місце у сім'ї, включаючи побиття, сексуальне примушування по відношенню до дівчат у сім'ї, насильство, що пов'язане з посагом, зґвалтування жінки чоловіком, пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні дії, які завдають шкоди жінці, а також позашлюбне насильство та насильство, що пов'язане з експлуатацією;
 - фізичне, сексуальне та психологічне насильство, яке має місце у суспільстві взагалі, включаючи зґвалтування, сексуальне примушування, сексуальне домагання та залякування на роботі, в освітніх закладах та в інших місцях, торгівлю жінками та примушування до проституції;
 - фізичне, сексуальне та психологічне насильство з боку або при потуранні держави, де б це не відбувалося.

Насильство в сім'ї може мати форми фізичного, сексуального, психологічного характеру та примусу.

Погодьтеся, що ми звикли насильством вважати, насамперед, *фізичне насильство* - тобто нанесення побоїв, тілесних ушкоджень, спроби удушення, ляпаси по обличчю, штовхання, брутальне поводження, використання зброї. А вже випадки позбавлення їжі, місця проживання, відмова у допомозі хворому чи вагітній жінці не виступає у нашій свідомості як насильство, взагалі нам незвично кваліфікувати такі випадки як неприпустимі, протизаконні дії.

Психологічне насильство довгий час здавалося нам не таким вже й небезпечним. Давайте розглянемо типові ситуації психологічного тиску:

- ▶ не розмовляє чоловік з жінкою місяцями чи роками. (Хіба це насильство?);
- ▶ називає жінка чоловіка кожного дня ні на що не здатним через те, що він недостатньо заробляє. (Це ж їхня справа);
- ▶ знущається чоловік з жінки, насміхається над її віруваннями чи переконаннями. (Погано. Але це ж приватна справа);
- ▶ ігнорує батько сина чи дочку, ніколи з ними не розмовляє чи кожного дня називає дурнем чи бездарою. (Хіба він один?..);
- ▶ забороняють батьки дитині вільно пересуватися, закривають підлітка з парашею у кімнаті на кілька годин, ставлять на коліна на гречку. (Ну і що? Це ж батьки вчать дитину жити, привчають до порядку).

А потім ми з вами дивуємось, коли підліток стрибає з 9-го поверху, чи жінка йде з сім'ї світ за очі, чи людина, що була вихована в таких умовах, має систематичну агресивну поведінку.

Отже, психологічне насильство - це:

- ▶ ігнорування почуттів особи;
- ▶ образа переконань, що мають цінність для особи;
- ▶ образа віросповідання, національної, расової та класової приналежності або походження;
- ▶ приниження особи;
- ▶ знуцання над домашніми тваринами або їх знищення на очах особи (часто це жінка або дитина) з метою завадити їй болю;
- ▶ переслідування особи (частіше жінки чи дівчини) через уявлені особою протилежної статі сексуальні зв'язки;
- ▶ покарання кривдником дітей через образу на дружину (чи чоловіка);
- ▶ обмеження свободи дій та пересування особи; погрози спричинити їй фізичну або економічну шкоду.

А чим, як не різновидом насильства є контроль за коштами, що витрачає один із членів родини, обмеження людини в одержанні коштів тощо? Скільки разів ми стикаємось з такими випадками, коли дружина виконує всю, й повірте, нелегку роботу по домашньому господарству, вихованню дітей, а її систематично принижує чоловік, даючи їй якихось 10 гривень, а наступного дня роздратовано питає: "А куди вже ти їх поділа?" Чи батько, який після розлучення або зовсім нічого не виплачує на дітей, або дає символічну суму на 3-х дітей? Чи перетворення дискусії щодо економічного стану сім'ї, розподілу фінансів на суцільний конфлікт?

Отже існує ще й *економічне насильство*, яке розглядається, як:

- ▶ повне вилучення або обмеження коштів;
- ▶ контроль надходжень та "жорстке дозування" фінансових витрат.

Мається на увазі не розподіл фінансів сім'ї за взаємною згодою, не взаємний контроль подружжя за витрачанням коштів на потреби сім'ї, а контроль, часто жорстокий та принизливий, з боку однієї особи по відношенню до інших членів родини - дружини, дітей, батьків похилого віку...

Міжнародні документи і Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" визначають ще такий вид насильства в сім'ї як сексуальне насильство. В Законі визначено, що це протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканність іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього.

Що це означає?

До сексуального насильства можна віднести:

- ▶ гнів на ґрунті ревнощів;
- ▶ образа особи (найчастіше жінки) словами "повія", "нечепура", або "фригідна";
- ▶ примус жінки до сексуальних зносин з чоловіком та іншими людьми проти її волі;
- ▶ примус до болісних або садистських статевих зносин та застосування предметів для цієї мети;
- ▶ применшення значення почуттів партнера в сексуальному відношенні;
- ▶ примус партнера (найчастіше жінки) до спостереження за статевими зносинами, що відбуваються між іншими людьми;
- ▶ застосування погрози насильством для примусу партнера (найчастіше жінки) до згоди на сексуальний зв'язок;
- ▶ примус жінки одягатися всупереч її волі згідно з бажанням партнера. Є ще такий вид насильства як *примус*.

Маються на увазі різноманітні фізичні та психологічні впливи на особистість з метою примусити особу - чоловіка, жінку, дитину до дій, що можуть нанести шкоду її (його) здоров'ю, фізичному чи психічному.

Досить розповсюдженим видом домашнього насильства є жорстоке поводження з дітьми. Розглянемо прояви цього явища у наступному підрозділі.

Жорстоке поводження з дітьми

10-річний досвід надання психологічної допомоги жертвам насильства в сім'ї у Міжнародному гуманітарному центрі "РОЗРАДА" показує, що практично всі випадки звернення людей за консультативною допомогою були пов'язані з насильством та жорстоким поводженням з дітьми. Зокрема, якщо за допомогою зверталися дорослі люди, виявлялося, що зазвичай ними зазнавали жорстокого поводження і в дитинстві. З іншого боку, коли психолог починав працювати з жінкою - жертвою насильства, виявлялося, що діти були не тільки свідками насильства, але й дуже часто разом із нею безпосередніми жертвами жорстокого поводження. Найбільш типовими наслідками такої ситуації стають такі скарги батьків чи вчителів на поведінку дітей:

- ▶ бійки;
- ▶ конфлікти з оточуючими;
- ▶ низька шкільна успішність;
- ▶ замкненість тощо.

До емоційних проблем таких дітей можна віднести такі:

- ▶ підвищена агресивність;
- ▶ знижений настрій;
- ▶ депресія;
- ▶ тривожність;
- ▶ страхи;

- ▶ нестійкість емоційної сфери.

Часто батьки скаржаться на психоневрологічні розлади у дітей -безсоння, енурези тощо, а також соматичні - серцево-судинні розлади, порушення травлення, астма тощо.

У тоталітарних сім'ях, де прийняті директивні, жорсткі форми виховання, або дитину надмірно опікують, не враховуються потреби та психоемоційні особливості дитини. В таких сім'ях жорстоке поводження з дітьми батьками не усвідомлюється. Вони вважають, що жорсткі умови виховання корисні для дитини і не розуміють того, що це негативно впливає як на психіку дитини, так і на стан її соматичного здоров'я.

Самі діти, які зазнають жорстокого поводження і насильства, звертаються за допомогою до психологів вкрай рідко. Насамперед, це випадки сексуального насильства щодо підлітків, їх побиття батьками. А от на вулицю такі діти тікають все частіше. Це як раз ті самі підлітки, з якими повсякденно стикається дільничний інспектор міліції, - чи то як з правопорушниками, чи як зі споживачами клею або наркотиків, чи які є просто нещасними бездомними дітьми.

Що ж таке жорстоке поводження з дітьми? Як відрізнити послідовні дії батьків при вихованні в дитини дисциплінованості та відповідальності - від насильницьких дій щодо дитини з боку батьків? Які дії слід вважати неприпустимими, тобто які з них підлягають покаранню згідно з чинним законодавством?

Характеристика видів та форм жорстокого поводження з дітьми

Деякі фахівці виділяють 4 типи жорстокого поводження щодо дітей:

1. фізичне насильство;
2. нехтування;
3. сексуальне насильство;
4. психологічне жорстоке поводження.

Жорстоке поводження з дітьми визначають, як навмисні дії (чи бездіяльність) батьків, вихователів та інших осіб, які наносять шкоду фізичному або психічному здоров'ю дитини.

Виокремлюють декілька видів жорстокого поводження:

- ▶ фізичне насильство - тілесні покарання, нанесення фізичних пошкоджень, а також втягнення дітей до вживання алкоголю та наркотиків;
- ▶ сексуальне насильство - використання дитини для задоволення сексуальних потреб дорослих, залучення в заняття дитячою проституцією, в тому числі використовуючи порнографічну літературу, фотографії, кінофільми і т.ін. з метою одержання прибутку;
- ▶ психологічне (емоційне) насильство - відсутність любові та уваги до дитини, приниження її людської гідності, грубість (словесні образи, погрози і т.ін.);
- ▶ зневажання основних потреб дитини - відсутність умов для нормального життя дитини, турботи про її здоров'я та розвиток.

Внаслідок свого соціального статусу дитина знаходиться в залежності від дорослих і є беззахисною перед найнегіднішими проявами людської нищості.

Жорстокість по відношенню до дітей виникає як результат різних причин:

- ▶ якщо дорослі мають негативні моральні якості;
- ▶ якщо вони незадоволені:
 - своїм способом життя,
 - соціальним станом,
 - відсутністю роботи,
 - іншими негараздами у житті;
- ▶ як результат конфліктів у сім'ї.

Жорстокість може бути проявом психічного захворювання батьків чи інших кривдників.

Різноманітні прояви жорстокого поводження з дітьми існували та існують у всіх країнах, незалежно від політичного, ідеологічного та економічного устрою. Біда в тому, що довгий час ми намагалися обходити увагою цю тему, називаючи дітей "привілейованим класом". І вже тому діти вважалися захищеними від негативних посягань та зневажання. Наслідком такого ставлення є надзвичайне загострення проблеми, виявлення та реєстрація усе більш вражаючих випадків жорстокого поводження з дітьми, недосконалість системи всебічної допомоги постраждалим дітям та їх сім'ям.

Дитині легко заподіяти шкоду. Уразливість дітей до насильства пояснюється їх фізичною, психічною та соціальною незрілістю, а також залежним (підлеглим) становищем по відношенню до дорослих, будь то батьки, опікуни, вихователі, вчителі.

Велику роль у розповсюдженні жорстокості до дітей відіграє необізнаність батьків або осіб, що їх замінюють, щодо того, які заходи впливу неприпустимі по відношенню до дитини, нерозуміння, що не кожне покарання іде їй на користь.

Не менш важливе значення має також низький рівень правової культури населення, недостатні знання законодавчих норм, що охороняють права дитини та гарантують покарання насильників, у тому числі за порушення основних прав людини та дитини.

Жорстоке поводження з дітьми та зневажання їх інтересами можуть мати різні види та форми, але наслідком цього завжди є:

- ▶ серйозна шкода для здоров'я, розвитку та соціалізації дитини;
- ▶ нерідко - погроза для життя дитини.

До жорстокого поводження з дітьми відносяться:

Фізичне насильство - нанесення дитині батьками або особами, що їх замінюють, вихователями фізичних травм, різних тілесних ушкоджень, які завдають шкоди здоров'ю дитини, порушують її розвиток або позбавляють дитину життя. Фізичне насильство включає також залучення дитини до вживання наркотиків, алкоголю, давання їй отруйних речовин або медичних препаратів, а також спроби задушення або утоплення.

У деяких сім'ях як дисциплінарний захід використовують різні види фізичного насильства - від потиличників та ляпасів до шмагання ременем. Необхідно усвідомлювати, що фізичне насильство - це, дійсно, брутальне застосування фізичної сили, до того ж воно завжди супроводжується словесними образами, що поглиблює ще й завдану дитині психічну травму. Це все, безсумнівно, є прямим порушенням прав і свобод людини та приниженням особистості дитини.

Сексуальне насильство або розбещення - використання дитини дорослим або іншою (зазвичай набагато старшою) дитиною для задоволення сексуальної потреби або одержання користі. До сексуального розбещення належить також залучення дитини до проституції, порнобізнесу.

Психологічне (емоційне) насильство - постійні або періодичні словесні образи дитини, погрози з боку батьків, опікунів, вчителів, приниження її людської гідності, звинувачення в тому, в чому вона не винна, демонстрація нелюбові, неприязні до дитини.

До цього виду насильства належить також постійна брехня, обдурювання дитини. В результаті дитина втрачає довіру до дорослих, а також до вимог, що висувуються до дитини і не відповідають її віковим можливостям.

Зневажання інтересами і потребами дитини - відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, медичній допомозі через ряд об'єктивних причин (бідність, психічне захворювання, недосвідченість), а також без них.

Типовим є приклад *зневажливого ставлення до дітей* - залишення їх без нагляду, що часто призводить до нещасних випадків.

Одним із проявів жорстокого поводження є *відсутність любові у жінки до дитини*, коли вона ще знаходиться в утробі матері, тобто небажання вагітності. Її, яка ще ніяк себе не виявила, вже не люблять, не думають та не турбуються про неї.

Діти, якими знехтували ще до народження, народжуються раніше терміну вдвічі частіше, ніж діти від бажаної вагітності. Вони часто мають низьку масу тіла, частіше хворіють у перші місяці життя, гірше розвиваються.

Будь-який вид жорстокого поводження з дітьми призводить до різноманітних наслідків, але їх всіх єднає одне - шкода для здоров'я дитини або небезпека для її життя, не кажучи вже про порушення прав дитини.

Наводимо нижче класифікацію типів жорстокого поводження з дітьми.

Класифікація типів жорстокого поводження з дітьми

Можна виокремити такі *типи жорстокого поводження з дітьми*, визначені на основі досвіду роботи з сім'ями та безпосередньо з дітьми:

жорстокі фізичні покарання, фізичні знущання, побиття:

- ▶ побиття;
- ▶ штовхання;
- ▶ спроби задушити;
- ▶ викручування рук та ін.;
- ▶ дитина є свідком знущань над іншими членами сім'ї;
- ▶ батько б'є чи гвалтує матір у присутності дітей;
- ▶ "погану" дитину фізично карають у присутності "хорошої" дитини;
- ▶ дитина є свідком фізичних знущань над іншою людиною, що не є членом її родини, та ін.;

сексуальне насильство:

- ▶ зґвалтування;
- ▶ нав'язування сексуальних стосунків;
- ▶ сексуальні дотики/поцілунки;
- ▶ інцест (кровозмішення);
- ▶ показ порнографії;
- ▶ залучення дитини до виготовленні порнографічного продукту та ін.

використання "привілеїв" дорослих:

- ▶ поводження з дітьми як з рабами чи слугами;
- ▶ покарання, поводження як з підлеглими;
- ▶ поводження як зі своєю власністю;
- ▶ відмова повідомляти про рішення, що стосуються відвідин та опікуєнства;

злякування:

- ▶ використовування своїх переваг - росту, розмірів та сили;
- ▶ навіювання страху за допомогою розповідей, дій, тестів, поглядів;
- ▶ крики, стресогенна поведінка;
- ▶ жорстокість щодо інших істот;

погрози:

- ▶ кинути дитину;
- ▶ самогубства;
- ▶ заподіяти фізичної шкоди;
- ▶ заподіяти шкоду іншим людям, тваринам, рослинам...;
- ▶ розлюбити дитину;
- ▶ "силами зла", що покарають дитину, та ін.;

використання "вищих сил", громадських установ:

- ▶ загроза суворого покарання Богом, судом, міліцією, школою, спецшколою, притулком, родичами та психіатричною лікарнею;

ізоляція:

- ▶ контролювання доступу дитини до інших людей: бабусі/дідуся, однолітків, братів/сестер, батька/матері, інших людей;
- ▶ контролювання перебування дитини у помешканні, заборона виходити з дому;
- ▶ контролювання спілкування дитини з друзями, аж до перешкоджання спілкування за допомогою Інтернету;
- ▶ зачинення дитини у коморі, сараї чи туалеті, чи у будь-якому закритому приміщенні вдома, в школі....;
- ▶ обмеження спілкування з дитиною, аж до повного ігнорування її потреби у спілкуванні;

емоційне насильство:

- ▶ приниження;
- ▶ використання скарг для тиску на дитину;
- ▶ використання дітей в якості довірених осіб;
- ▶ крики;
- ▶ непослідовність;
- ▶ присоромлення дитини;
- ▶ використання дітей у конфліктах між батьками;
- ▶ "торговельна" поведінка одного з батьків щодо любові до дитини;

економічне насильство:

- ▶ незадоволення основних потреб дитини;
- ▶ відмова чи зволікання у виплаті аліментів;
- ▶ занижений розмір державної допомоги одиноким матерям та багатодітним сім'ям;
- ▶ повна відмова дитині в грошах;
- ▶ контролювання дитини за допомогою грошей;
- ▶ витрачання сімейних грошей;
- ▶ відмова дитині у підтримці;
- ▶ використовування дитини як засобу торгу при розлученні;
- ▶ нав'язування дитині економічно обмеженого способу проживання без суттєвої необхідності;
- ▶ примушування дитини до важкої праці.

Що робити у випадку, коли дитина є жертвою насильства а сім'ї. Функції та повноваження органів і установ щодо захисту дітей від жорстокого поводження та насильства в сім'ї.

Законом України "Про охорону дитинства" (стаття 10) гарантовано право дитини на захист від усіх форм насильства.

Держава здійснює захист дитини від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють.

Надання дитині та особам, які піклуються про неї, необхідної допомоги у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною. Передача інформації про такі випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства покладається на:

- ▶ органи опіки і піклування;
- ▶ служби у справах дітей;
- ▶ центри соціальних служб для молоді.

Механізм взаємодії служб у справах дітей, органів внутрішніх справ, органів і закладів освіти, охорони здоров'я, у справах сім'ї та молоді у попередженні жорстокого поводження та насильства по відношенню до дитини, наданні невідкладної допомоги дітям, які потерпіли від насильства, визначено спільним наказом Державного комітету України у справах сім'ї та

молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 16.01.04 № 5/34/2/11 (zareєстровано в Міністерстві юстиції 22.01.04 р. за № 99/8697) "Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення".

У цьому Порядку поняття "жорстоке поводження з дитиною" означає будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного та соціального насилля над дитиною в сім'ї або поза нею.

Координатором заходів щодо захисту дітей від жорстокого поводження з ними або реальної загрози його вчинення є служба у справах дітей.

У разі виявлення фактів жорстокого поводження або насильства стосовно дитини про такі випадки необхідно негайно інформувати територіальний під-підрозділ служби у справах дітей за місцем проживання дитини.

У випадку, якщо звернення (повідомлення) про факти жорстокого поводження з дитиною отримано посадовою особою органу внутрішніх справ, органів та закладів освіти, охорони здоров'я, управління (відділу) у справах сім'ї та молоді, центру соціальних служб для молоді, такі звернення передаються для реєстрації до служби у справах дітей за місцем проживання дитини протягом однієї доби з моменту отримання.

Усні повідомлення оформляються письмово посадовою особою, яка отримала повідомлення, із зазначенням від кого отримано повідомлення, дати та часу його отримання.

Якщо в заяві (інформації офіційних органів) з приводу жорстокого поводження з дітьми вбачається ознака злочину чи загроза його вчинення, вона обов'язково передається до органу внутрішніх справ.

Відповідно до вищезгаданого Порядку Служби у справах дітей:

- ▶ Ведуть загальний облік дітей, які зазнали жорстокого поводження, та сімей, у яких діти зазнали жорстокого поводження.
- ▶ Координують діяльність органів освіти, охорони здоров'я, внутрішніх справ щодо профілактики та припинення фактів жорстокого поводження з дітьми.
- ▶ Надають необхідну допомогу дитині, яка зазнала жорстокого поводження, та в разі загрози його вчинення, вживають заходів до попередження жорстокого поводження щодо дитини.
- ▶ Направляють дитину для обстеження стану її здоров'я до установ і закладів охорони здоров'я з метою документування фактів жорстокого поводження, надання дитині необхідної медичної допомоги, у тому числі лікування в стаціонарі.
- ▶ Уживають невідкладних заходів до ліквідації наслідків і загрози неправомірних дій щодо дитини; у разі потреби разом з кримінальною міліцією у справах дітей розв'язують питання про тимчасове вилучення дитини із середовища, де вона зазнала жорстокого поводження, та про подальше її влаштування.
- ▶ Спільно з центрами соціальних служб для молоді надають необхідну соціально-психологічну допомогу, проводять профілактичну та роз'яснювальну роботу щодо наслідків жорстокого поводження з дітьми.
- ▶ Представляють, у разі необхідності, інтереси дитини в суді.

Органи внутрішніх справ:

Працівники органів внутрішніх справ, у тому числі кримінальної міліції у справах дітей, здійснюють прийняття інформації про випадки жорстокого поводження з дітьми цілодобово. Повідомлення зобов'язані приймати всі працівники органів внутрішніх справ.

У разі усного звернення або телефонного повідомлення працівником органу внутрішніх справ складається протокол цього звернення чи повідомлення.

Усі звернення та інформації з приводу жорстокого поводження з дітьми, у яких вбачаються ознаки злочинних діянь або загроза їх учинення, обов'язково реєструються в черговій частині органу внутрішніх справ. Інші заяви та скарги, які надходять поштою,

реєструються в канцелярії органу внутрішніх справ і, якщо вони потребують додаткової перевірки, розглядаються в терміни, визначені законодавством.

Усі звернення та повідомлення щодо жорстокого поводження з дітьми розглядає керівництво органу внутрішніх справ і дає конкретні вказівки працівникам кримінальної міліції у справах дітей щодо необхідних матеріалів для подальшого прийняття рішення згідно із законодавством.

Після перевірки викладених у зверненні фактів керівник органу внутрішніх справ приймає рішення про притягнення винних осіб до відповідальності.

Якщо питання, порушені в заяві дитини, не належить до компетенції органів внутрішніх справ, працівники кримінальної міліції у справах дітей переадресовують їх за належністю і повідомляють про це відповідну службу у справах дітей та автора звернення (повідомлення).

Працівники кримінальної міліції у справах дітей тісно співпрацюють із службами у справах дітей, центрами соціальних служб для молоді, органами прокуратури, освіти, навчальними закладами, закладами охорони здоров'я відповідно до законодавства.

У разі потреби термінового вилучення дитини із сім'ї, де батьки чи особи, що їх замінюють, жорстоко поводяться з нею, працівники кримінальної міліції у справах дітей спільно зі службами у справах дітей вирішують питання щодо подальшого влаштування дитини.

За всіма фактами жорстокого поводження з дітьми та результатами розгляду працівники кримінальної міліції у справах дітей зобов'язані інформувати:

- ▶ заявника;
- ▶ службу у справах дітей;
- ▶ батьків дитини або осіб, які їх замінюють (за згодою дитини);
- ▶ у разі необхідності, органи прокуратури та суд.

Органи та заклади освіти:

Здійснюють приймання заяв та повідомлень про випадки жорстокого поводження з дітьми.

Терміново (протягом однієї доби) передають повідомлення у письмовій Формі до служби у справах дітей, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення.

Уживають заходів до виявлення і припинення фактів жорстокого поводження з дітьми у навчальних закладах, притягують до дисциплінарної відповідальності співробітників, учнів та інших осіб, які допускають жорстоке поводження з дітьми.

Керівники навчальних закладів зобов'язують педагогічних працівників, зокрема класних керівників, проводити попереджувальну роботу з батьками з метою недопущення випадків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях, а також відстежувати подібні випадки з боку інших учнів.

Класні керівники організують роботу з батьками щодо роз'яснення наслідків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях, а також з особами, що становлять найближче оточення дитини, яка постраждала від жорстокого поводження або потерпає від реальної загрози його вчинення.

Органи та заклади охорони здоров'я:

Лікувально-профілактичні установи та заклади цілодобово здійснюють приймання дітей, які зазнали жорстокого поводження, та надають їм потрібну медичну допомогу.

При обстеженні дитини медичні працівники звертають увагу на ушкодження, що могли виникнути внаслідок жорстокого поводження з дитиною, та повідомляють про це дільничного педіатра, орган внутрішніх справ та відповідну службу у справах дітей.

У разі виявлення або надходження звернень чи повідомлень з приводу жорстокого поводження проводять медико-соціальну реабілітацію дітей, які потерпіли внаслідок жорстокого поводження.

Управління (відділи) у справах сім'ї, дітей та молоді:

- ▶ Здійснюють приймання та розгляд звернень і повідомлень про випадки жорстокого поводження з дітьми.
- ▶ Терміново (протягом однієї доби) передають повідомлення у письмовій формі до служби у справах дітей, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення.
- ▶ Направляють дітей, які зазнали жорстокого поводження, та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, до спеціалізованих установ для надання допомоги (кризові центри соціально-психологічної допомоги, притулки, центри медико-соціальної реабілітації, прийомні сім'ї).
- ▶ Проводять профілактичну, роз'яснювальну роботу серед громадськості щодо попередження жорстокого поводження з дітьми.

Центри соціальних служб для молоді:

- ▶ Здійснюють приймання заяв та повідомлень про випадки жорстокого поводження щодо дитини.
- ▶ Терміново (протягом однієї доби) передають повідомлення у письмовій формі до служби у справах дітей, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення.
- ▶ У разі необхідності надають первинну (під час звернення) соціально-психологічну допомогу дітям, які постраждали від жорстокого поводження.
- ▶ Надають правові, психологічні, соціально-медичні та соціально-психологічні послуги з метою збереження соціального статусу та повноцінної життєдіяльності, адаптування у суспільстві дітей, які постраждали від жорстокого поводження.

Притулок для дітей та центр соціально-психологічної реабілітації дітей:

Діти, які постраждали від жорстокого поводження, а також діти із сімей, перебування в яких загрожує їх здоров'ю чи життю, мають можливість цілодобово звернутися до притулку для дітей або центру соціально-психологічної реабілітації дітей.

Підставою для прийняття дитини є звернення дитини (усне або письмове) до адміністрації закладу за допомогою, яке обов'язково реєструється та невідкладно розглядається керівництвом закладу.

Всеукраїнська дитяча лінія (8-800-500-21-80) та система телефонів довіри:

Безкоштовно, конфіденційно та анонімно надає консультації і психологічну допомогу дитині, яка постраждала внаслідок жорстокого поводження з нею.

Надає дитині інформацію про роботу служб у справах дітей, відділів у справах сім'ї та молоді, соціальних служб для молоді, органів опіки і піклування, освіти і науки, охорони здоров'я, кримінальної міліції у справах дітей, неурядових організацій, які працюють в інтересах дітей.

Інформує відповідну службу у справах дітей про факт жорстокого поводження (у разі, якщо така дитина погодилася повідомити свою адресу проживання) з метою оперативного втручання та надання допомоги.

Основні характеристики насильства в сім'ї

Дуже важливо розібратися в тому, що є притаманним саме насильству, чим воно відрізняється від випадкового прояву сили, від нещасного збігу обставин.

Нам потрібно зрозуміти, як розпізнати насильство, як воно впливає на самопочуття, на самооцінку людини, на долю жертви насильства і що саме породжує насильство; зокрема, домашнє насильство, звідки воно береться і як йому запобігати, як долати наслідки

насильства. В цьому контексті важливим є і розуміння психології насильника, витоків насильницької поведінки, засобів соціального захисту жертв насильства та психологічної роботи з насильниками.

Відомий польський психолог, що ретельно досліджував проблему насильства в сім'ї, Єжі Меллібруда виділив 4 ознаки насильства:

- ▶ насильство завжди здійснюється за попереднього наміру;
- ▶ суть насильства полягає у порушенні прав і свобод конкретної людини;
- ▶ насильство є таким порушенням прав і свобод людини, що унеможлиблює її самозахист;
- ▶ насильство в умовах відсутності самозахисту призводить до реальної шкоди, тобто фізичної та психічної травми.

Досвід надання психологічної допомоги жінкам і дітям - жертвам домашнього насильства свідчить про те, що, дійсно, домашнє насильство є досить розповсюдженою формою існування великої кількості сімей в Україні. Досить поширеними формами насильства поряд із побиттям та фізичним знущанням є суцільний економічний контроль, приниження, брудні лайки, примус до сексу, заборона працювати тощо.

Коли розглянути надані вище риси насильства, то, виявляється, що інтенційність (попередній намір) домашнього насильства притаманна насильникам як на свідомому рівні ("Я вас всіх навчу, як треба жити", "Я вас годую, і ви все повинні робити так, як я вимагаю", "В моїй сім'ї правила життя повинні бути такими, як у сім'ї моїх батька та матері" тощо), так і на підсвідомому - "Ви всі повинні мені догоджати, здогадуватись, чого я хочу, а не здогадаєтеся, то тримайтеся...".

Діючи у відповідності зі своїми бажаннями та примхами, насильник навіть не розглядає своїх підлеглих, дружину та дітей, як особистостей, в яких можуть бути якісь права, наприклад, право на свою власну думку, право мати якісь бажання чи уподобання, право приймати якісь рішення, право на інформацію, що стосується життєво важливих питань існування сім'ї тощо. Тому їх права постійно порушуються, рішення "головної" особи не обговорюються. Зустрічаються сім'ї, в яких чоловік, голова та встановлювач жорстких правил існування сім'ї, не дозволяє дружині та дітям навіть звертатись до нього з власної ініціативи.

Насильство має місце, коли об'єкт насильства не може себе захистити чи це фізично більш слабка жінка, чи вкїнець зневірена в собі; чи дитина не може бути такою ж брутальною та жорстокою, як батько, бо вважає, що така поведінка батька є нормою, бо іншої не бачила; чи всі жертви насильства вкїнець залякані, відчувають безліч страхів і не вірять, що хтось чи щось може їх захистити, і багато інших варіантів, що розв'язують руки насильнику.

Шкода від домашнього насильства величезна. Всі ми знаємо про страшні наслідки фізичного насильства - смерть, каліцтво, синці... А хто рахував руйнівні для формування особистості психологічні наслідки домашнього насильства:

- ▶ життя жертв домашнього насильства у постійному страху;
- ▶ брак позитивних почуттів;
- ▶ не реалізовану потребу у самовираженні як жінки, так і дітей;
- ▶ катастрофічно знижену самооцінку жертв насильства, впевненість у тому, що вони ні на що не здатні;
- ▶ обман, пристосовництво як основну модель поведінки членів родини;
- ▶ інформаційну депривацію (брак важливої для життя сім'ї інформації);
- ▶ життя у повному обмеженні свободи;
- ▶ депресію, як реакцію жертви на насильство;
- ▶ сприйняття дитиною насильницької моделі існування сім'ї за норму;
- ▶ агресивну, аж до злочинної, поведінку дітей та підлітків і багато інших.

Ежі Меллібруда розглядає ще один важливий аспект насильства щодо контексту характеру поведінки насильника - "ГАРЯЧЕ" та "ХОЛОДНЕ" насильство.

Характеризуючи гаряче насильство, автор вдається до таких психологічних особливостей поведінки насильника, як ОСКАЖЕНІННЯ - переповнене вкрай негативними емоціями явище розриву психічної оболонки особистості. Ця оболонка якийсь час стримує емоції, народжені психічною напругою, безсиллям, ненавистю, почуттям агресії тощо. Почуття гніву і люті зростають, виникає оскаженіння як скупчення цих почуттів. Психологи визнають, що хоча більшість людей усвідомлюють непристойність таких почуттів, однак те переживання екстазу, яке притаманне розв'язку стану оскаженіння, має для них навіть деяку привабливість. А тим часом ця потужна темна сила руйнує особистість, керує нею, знищує моральні та етичні засади.

ХОЛОДНЕ НАСИЛЬСТВО - це певний стиль насильницької поведінки, що базується чи на сценаріях, які людина засвоїла протягом свого життя, найчастіше у батьківській сім'ї, чи навіть на певному стереотипі людських стосунків.

Ось типовий приклад із сьогодення. Брудні лайки є безперечним проявом психологічного насильства. Коли дитина, підліток, юнак зростають серед брудних лайок, вони стають для нього нормою. А для його коханої дівчини, дружини його брутальність, наповнена брудними лайками, - вже сценарій холодного насильства. Він не розуміє: "І чим вона не задоволена? Я ж її не б'ю.."

Часто, вже створивши свою сім'ю, така людина, що зростала у сім'ї, де нормою були образи, приниження, обмеження, ігнорування, лайки, реалізує ці звичні сценарії у своєму подружньому житті.

Тут варто розглянути поняття ЦИКЛУ НАСИЛЬСТВА, як явища, що найчастіше є проявом гарячого насильства, нестриманої люті насильника, його "екстазу" у прояві темних сил оскаженіння.

ЦИКЛ НАСИЛЬСТВА - це психологічний механізм стосунків між насильником і жертвою, який визначився при всебічному розгляді фактів насильства на тендерній основі, при намаганнях запобігти насильству, подолати його наслідки.

Виявляється, що цей механізм є досить розповсюдженим і стандартним. Тому варто його проаналізувати з психологічної точки зору, ще раз пошукати механізми зупинення соціальної естафети насильства, знайти важелі оцінки поведінки насильника та жертви з тим, щоб вийти з цього кола.

Як вказують фахівці, цикл насильства може мати різну тривалість - від декількох годин до багатьох років. В моїй практиці психолога-консультанта зустрічалися сім'ї, в яких цикл насильства у прямому сенсі тривав роки (2-3), а в цілому, вже не цикл, а циклічний процес тривав від 12 до 20 років.

Що ж є притаманним циклу домашнього насильства?

Притаманним є повторення етапів розвитку стосунків насильника та жертви.

ЦИКЛ НАСИЛЬСТВА

1. Знущання

- ▶ Стосується будь-якого виду насильства (фізичного, сексуального чи психологічного).

2. Розкаяння

- ▶ Кривдник вибачається за вчинене;
- ▶ Він обіцяє, що це ніколи не повториться;
- ▶ Він звинувачує жертву у провокуванні своїх дій;
- ▶ Він заперечує, що насильство взагалі мало місце, або стверджує, що воно не було таким жахливим, як про це розповідає жертва;
- ▶ Насильник робить подарунок.

3. Обіцянки

- ▶ Інцидент забуто;

- ▶ Немає проявів насильства;
- ▶ Деякі обіцянки, які давалися під час примирення, виконуються;
- ▶ Жертва сподівається, що насильства більше не буде.

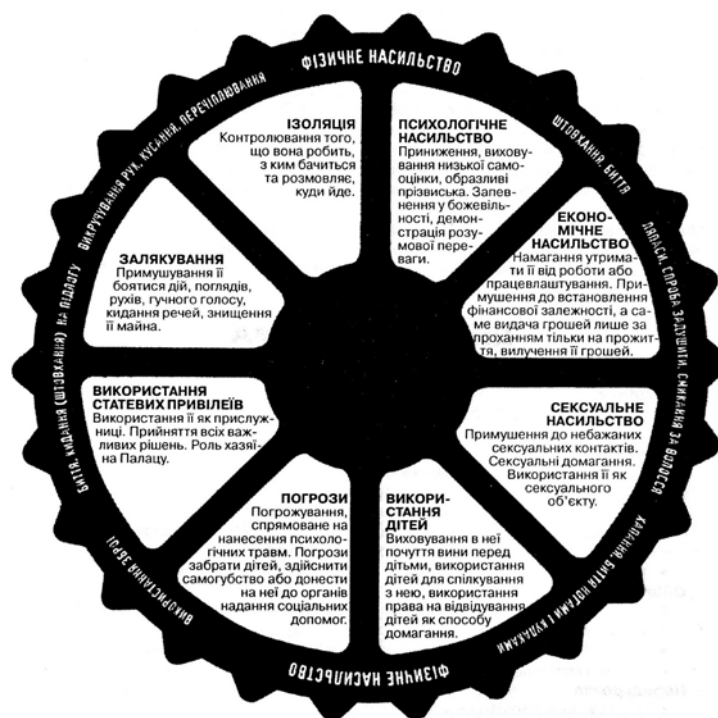
4. Передгрозя

- ▶ Виникає відчуття напруги;
- ▶ З'являються невеликі інциденти;
- ▶ Припиняється спілкування;
- ▶ Постраждала відчуває необхідність заспокоїти насильника;
- ▶ Напруга стає нестерпною.

Подібний цикл може повторюватися сотні разів, якщо стосункам людей притаманне насильство. Кожний етап такого циклу має різну тривалість, проте загалом весь цикл може займати від декількох годин до року та більше.

Важливо пам'ятати, що цей цикл властивий всім типам стосунків, яким притаманне домашнє насильство. Іноді етапи примирення та заспокоєння з часом зникають.

КОЛЕСО НАСИЛЬСТВА

Ця таблиця дозволяє дізнатися про види поведінки, які застосовуються кривдниками для отримання та утримання контролю над своїми партнерами.

Побиття ніколи не є випадковим. Це — зумисна дія, спрямована на отримання контролю над іншою людиною. Фізичне насильство є тільки частиною комплексу дій, які кривдник використовує проти свого партнера. Насильство ніколи не стоїть осторонь від загального стилю життя людини. Крім вищевказаних, існують інші форми насильства. Ця таблиця у формі колеса символізує співвідношення фізичного з іншими видами насильства. Кожна шпичка показує тактику, яка використовується з метою отримання контролю та влади, які є центром колеса. Обідок, який оточує та підтримує шпичці, символізує фізичне насильство. Він утримує всю систему разом та надає кривднику сили.

Типова ситуація: насильство є переважно притаманним поведінці чоловіка. Це часто-густо є фізичне насильство, побиття, знущання, аж до звалтування на очах у дітей. Це може бути сексуальне насильство - примус до сексу, жорстоке поводження під час сексу тощо. Можливе психологічне насильство. Об'єктом насильства є жінка. Як стверджують наші

американські колеги, у 75% випадків домашнього насильства жертвами насильства стають і діти.

Отже ВИПАДОК: оскаженіння, екстаз насильника, жорстокий прояв насильства.

Сумнівів нема. Сталося. Це - завершення кола насильства і одночасно початок нового кола.

Жертва постраждала. Типовий варіант: насильник просить вибачення, обіцяє, що більше такого не станеться. Налякана жертва дуже хоче цьому вірити, сподівається на краще життя, вірить, що своєю поступливою поведінкою буде сприяти мирному співіснуванню членів родини.

Наступає ЗАСПОКОЄННЯ, а за ним і ПРИМИРЕННЯ. Кривднику часто вдається переконати жертву, що вона сама багато в чому винна - чому не виконувала його вимоги відразу, чим, мовляв, провокувала його на агресивні дії. Часто кривдники не тільки вибачаються, але й роблять жертві цінні подарунки. Все начебто забуто. Жертва всіма силами намагається догодити кривднику, щоб запобігти новому незадоволенню. Часто примирення може тривати досить довго, іноді роками. Дружина вже зовсім втрачає своє "Я", перетворюється на догідливу тінь свого чоловіка. Але конфлікт не розв'язаний, життя триває, виникають нові протиріччя, нові обставини.

Наступає етап ПОСИЛЕННЯ НАПРУГИ. Зі своєї консультативної практики знаю, як тяжко переживає жінка, коли тижнями, місяцями вони не спілкуються з чоловіком, коли весь час у сім'ї виникають конфліктні ситуації, але їх неможливо не тільки розв'язати, а й навіть назвати. Виникає нестерпна напруга, яка знову проривається ВИПАДКОМ НАСИЛЬСТВА. Цикл завершується.

Практично в усіх таких сім'ях етапи заспокоєння та примирення з часом скорочуються, а випадки насильства стають все частішими. Виникає КРИЗОВА СИТУАЦІЯ. Настає момент, коли жертва чи жертви вже більше не можуть жити в такій ситуації. Вони більше не погоджуються терпіти знущання, починають усвідомлювати свої права і можливості, не хочуть страждати самі і не хочуть, щоб страждали діти.

На жаль, тут вони стикаються зі значними труднощами. Навіть у розвинених демократичних країнах зі сталою законодавчою та соціальною системами захисту жертв домашнього насильства у жінок та дітей виникає багато труднощів у вирішенні проблеми відокремлення їх життя, захисту від нападів насильника.

Література

1. Жінки у перехідний період. Проект MONEE/ UNICEF, 1999.
2. Практическое руководство по законодательным мерам для преодоления домашнего насилия. Сост. Доно Абдуразакова, консультант ЮНИФЕМ. - Июль 2002. - Стр.14-15.
3. Моніторинг громадської думки населення України. Український інститут соціальних досліджень. Інформаційний бюлетень №11. Жовтень '97. Стр. 11.
4. М. Веселовська, Н. Шишлова. Я жінка, я боюся? Як захиститись від
5. насильства. - Київ. - 2002. - 35 стор. 5. Декларація ООН "Про викоренення насильства щодо жінок"
6. (A/48/629)48/104.
7. Закон України "Про попередження насильства в сім'ї".
8. Н.К. Асланова. Вступ до книги "Керівництво по попередженню насильства щодо дітей". Вид. "Гуманітарний видавничий центр ВЛАДОС". М. -1997.-505 стор.
9. Єжі Меллібруда. Обличчя насильства. Матеріали з проблеми попередження домашнього насильства (Надані Інститутом психології здоров'я в Варшаві, Польща, Winrock International). - Київ, 2000. - Стр. 2-9.